

У 2003. години наставили смо да истражујемо природне вредности Србије. Организовали смо пет екскурзија, а наша одредишта била су заштићена природна добра и значајни споменици културе и историје. Посетили смо четири специјална резервата природе, један национални парк, седам објеката геолошког наслеђа и споменика природе, осам манастира и цркава, два прво-разредна археолошка налазишта, успели смо се на највише врхове пет планина, упознали смо неколико градова и стекли нове пријатеље широм Србије. Интересовање за све ове природњачке пустоловине било је заиста велико и место у аутобусу тражило се преко "дебеле везе". Извињавамо се свим нашим члановима и пријатељима који су желели да путују са нама, али нису могли због попуњености броја, јер више од 293 путника, колико смо имали на 5 путовања, и поред најбоље воље, нисмо могли да прихватимо.

ГОЧ - ГВОЗДАЦ И ЖЕЉИН

(1-3. мај 2003.)

За време првомајских празника путовали смо на Гоч. У току тродневне екскурзије, обишли смо три манастира и успели се на две планине. Првог дана, свратили смо у Матарушку Бању и манастир Жичу. Група је бројала 62 члана, а у планинарске походе кренуло је 48.

ЖИЧА

На самом излазу Ибра из клисуре, подно планине Озрен стоји средњовековни манастир Жича, драгуљ српског неимарства. Жича је грађена од 1205 до 1208. године. Историја Жиче заправо почиње оног тренутка када је седамнаестогодишњи Рајко Немањић одлучио да напусти очев двор и постане монах на Светој Гори Атоској. Замонашио се у манастиру Свети Пантелејмон и постао Сава. Господ га је из Свете Горе вратио у Србију и српском народу поставио пастира, архиепископа Саву. Пре коначног повратка у Србију, Сава је уз помоћ брата Стефана, започео градњу манастира са намером да се ту крунишу краљеви и постављају архиепископи српске православне цркве. Место градње није изабрано случајно. Архиепископија је требала да буде једнако удаљена од византијског Цариграда и латинског Рима. Црква је посвећена Вазнесењу Господњем. Грађена је и живописана 10 година. Припада Рашкој градитељској школи. Једнобродна је грађевина са једним кубетом и пространим пиргом. У основи има изглед слободног крста.

Најстарији записи о Жичи су две повеље краља Стефана из друге и треће деценије XIII века, преписане у XIV веку на зидове пролаза, испод звоника на улазу у цркву. Захваљуји краљу Стефану Првовенчаном, Жича је тада имала најбогатију ризницу у југоисточној Европи. Списак вредности које је ризница имала, а који су током векова разни освајачи покрали и развукли, може да запањи человека. Сава са својим ученицима 1219. године, одлази у Никују да тражи самосталност српске цркве, постаје први српски архиепископ, а Жича седиште архиепископије 1221. године. У Жичи је Сава крунисао брата Стефана за првог српског краља. На жалост црква која је са толико напора и љубави грађена, није имала среће да остане нетакнута. Већ крајем XIII века Жича је страдала да више никада није досегла ону лепоту и богаство које имала на почетку. Током читаве своје историје стално је била у разарању и изградњи.

Говорити о историји манастира Жича истоветно је као и говорити о историји српског народа. Све невоље које су кроз векове сналазиле српски народ одсликавале су се и на овој цркви. Владика Николај Велимировић, епископ жички, с правом је говорио да је Жича српска прича и да се по изгледу саме цркве јасно могло видети у каквом је стању српски народ. Године 1829, била је у потпуним рушевинама и зарасла у коров, 164 године без крова, али је ипак обновљена.

Црвена боја цркве, која је симбол хришћанства и владарске династије, опомиње и на крв коју су православни пролили на овим просторима. У старим записима, Жича је означавана као Мати многих цркава, па је зато као свака права мајка која истински воли своју децу, морала много да страда. И данас је Жича центар духовности. О њој нам је у току посете надахнуто и у родољубивом заносу беседио архимандрит Герасим. У њој се 1991. године у Господу упокојио игуман Калист, познат српски савремени духовник.

Љиљана Стојановић

ГОЧ - ГВОЗДАЦ

Планински масив Гоча смештен је у доњим токовима Ибра и Западне Мораве. На северозападу се ослања на планински масив Столови (1375м), према југу на Жељин (1785м) и импозантан масив Копаоника. Гоч је врло занимљив због велике купираности терена, што је на једној страни покријен најбогатијим и најлепшим шумама у Србији, а са друге стране што прелази у голети и камењаре.

За потребе извођења теренске наставе студената Шумарског факултета, кандидата на последипломским студијама, научна истраживања из области шумарства и угледно газдовање у шумарству, Шумарски факултет у Београду добио је на газдовање шуму "Гоч-Гвоздац" на површини од 3.700 хектара. У морфолошком погледу, ови терени припадају категорији средњих планина. Шума "Гоч-Гвоздац" обухвата скоро цео слив Гвоздачке реке, чији се ток пружа од истока ка западу, па је јасно да су на источној страни највише надморске висине. Оно што највише карактерише рељеф јесте специфична изграђеност сливног подручја Гвоздачке реке, десне притоке Ибра. На јужној страни налазе се високи планински гребени, између осталих Равна планина Црни врх (1543м) и Кавгалија (1355м). На северној страни слива су знатно нижи гребени - вододелнице (Добре воде) до 1000 метара.

Развијеност (купираност) рељефа условио је и развој хидрографске мреже. Источни,виши делови рељефа, нарочито ако су изграђени од гранодиорита (еруптивна стена слична граниту) и филита (метаморфна стена - врста шкриљаца). У овом делу бројни су извори захваљуји стенама које својим пукотинским системима акумулирају воду и регулишу отицање. Гоч је једина планина у Србији која током године у свом билансу исказује вишак воде. Низи, западни делови, на подлози од серпентина (минерал mrko или отворено зелене боје испресецан белим вијугама, серпентаријум - змијињак) богати су речним токовима, али сезонског карактера као последица слабе пропустљивости серпентина што узрокује брзо отицање. На овим подлогама формирани су се различити типови земљишта која су у појасу влажне, хумидне климе пружила станиште за око 630 биљних врста од којих је 200 са лековитим својствима.

Највећу вредност представљају најкавалитетније високе шуме букве и јеле као и других врста у Србији. Шуме Гоча велики су полигон за научна истраживања и наставу студентима шумарства, али и других сродних наука. Поред научних истраживања везаних за шумарство, постављени су и огледи из области ерозије, хидрологије, метеорологије-климатологије. Своје радове овде изводе и биологи и фармацеути.

Лепоти шума и пашњака обраслих вресом, српским кукуреком, лјиљанима и другим врстама, дивили су се чланови нашег Друштва који су се током боравка на Гочу успели на један од врхова, Кавгалију (1355м), одакле се пружа поглед на Црни врх, Жељин и Копаоник, долину Ибра, Столове и Шумадију. На Кавгалију се испело 35 чланова ПД "Геа" старости од 6 до 51 године.

Душан Mrđa

ПОДВИГ НА ЖЕЉИНУ (1785м)

Петнаест најупорнијих чланова наше екипе (13 из Вршца и два домаћина из Краљева) успело је да освоји планину Жељин са врхом од 1785 метара. Одабрана експедиција Природњачког друштва ГЕА, другог маја у раним јутарњим сатима кренула је из одмаралишта "Пирамида", на Гочу у тешку и дуготрајну авантуру. Овде треба истаћи да су главни шумарски путеви и стазе на Гочу веома добри. Све стазе су обележене различитим бојама. Извршена је градација, тако да је за оне који желе само лепу шетњу кроз најразноврснију шуму у Србији (на Гочу се наизменично смењују четинарске и листопадне шуме), пожељно је да се крећу стазама обележеним зеленом и жутом бојом (2 до 3 сата хода). За напредније планинаре препоручује се плава деоница, а особе жељне изазова праве недирнуте дивљине требају следити црвене ознаке (преко 6 сати хода). Маршута коју нам је изабрао искусни планинар Бранислав Бинић Бине, који већ 40 година планинари овим крајем била је најжешћа могућа и ишла је преко Црног Врха (1543 м) и даље до Жељина.

Све припаднике ове петнаесточлане експедиције обузела је права жеђ за још недоживљеним гутљајем нетакнуте природе. Управо ова јака жеља, неке од чланова који су кренули без значајније припреме, држала је усправно све до 1785. метра надморске висине и назад до одмаралишта. Ни после 13 сати хода и пређених 45 километара уз укупно 1600 метара успона, мишићи нису склонули, јер су их у употребљивом стању држала чула која су упијала без престанка све око себе.

Прва деоница пута водила је покрај великог потока који је својим жуборењем само најавио да ће нас дуж целог успона пратити планинска, кристално чиста вода које на Жељину има у изобиљу.

Водич и његов млади помоћник из Краљева, који је одређивао азимут и детаљно пратио сваку

изохипсу по којој смо се кретали, довели су нас најкраћим путем до Црног врха где се налази рефлектор за радио релејне везе. Мада смо били на врху нисмо имали леп поглед због густине растиња. Међутим, када су се најодважнији чланови експедиције попели на рефлектор, настало је одушевљење, јер су се одавде јасно видели сви околни врхови, а нас је понајвише занимао Жељин са своје две купе на врху. Иза нас, северозападно, остало је Краљево, чија се котлина лепо видела.

Одморни и орни за наредно освајање, сјурили смо се са Црног врха, подно Жељина на око 1000 метара надморске висине. Дакле, очекивало нас је нових 800 метара жестоког успона. Али, управо ту нас је задржала сама природа, јер нисмо могли одолети пропланцима омеђаним са једне стране четинарима, а са друге још непролисталом листопадном шумом. Шкљоцали су фотоапарати, аoko камере вођено нашим верним чланом Срејом забележило је овај недирнути кутак природе, у новом филму продукције ГЕА.

Успон ка врху Жељина био је отежан постојањем још неотопљеног снега. Местимично су постојали прави сметови дубине "до колена". Ни мокре патике нас нису успориле. Уз испијање кристално чисте воде из планинских поточића којих је било на сваких десетак корака, стигли смо близу самог врха. То је био најлепши призор јер су се две купе, на чијим се врховима налазила армија остењака, спајале седлом у чијем је дну био прави планински извор (вода се појављивала испод залеђене санте леда). Овакав изглед самог врха није случајан јер је Жељин планина вулканског порекла. Тих последњих 250 метара успона по голети обраслој само густом, сувом травом, биле су изазов за све. Одабрали смо као мету виши врх и кренули у освајање сви развијени у стрелце. Ни четири женска члана наше екипе нису овде поклекла. Чули су се само мушки коментари: "Одакле им више снага". А на врху ...

Неколико тренутака нико ништа није говорио. Сви су само посматрали, јер источно се видео Јастребац, Лазарев град Крушевац и Топличин крај јужно од Јастрепца. Западно се јасно видела Голија, северозападно је била Кавгалија и Краљево а на југу Копаоник и његов врх Гобеља. Одавде се такође могла видети и Хајла (планина на којој је извориште Ибра), затим Мокра планина, Дурмитор. Можда завршетак овог описа неће бити оригиналан, али ће свакако онима који размишљају да крену у овакву авантуру нешто значити. ВРЕДИ! Захваљујемо се ПСД Жељезничар из Краљева, а нарочито нашем водичу Браниславу Бинићу Бинету.

Драган Ђилас

*После много напора, врх Жељина је освојен
фото: Сретко Марјанов*

ЉУБОСТИЊА И КАЛЕНИЋ

Последњег дана наше екскурзије, 3. маја, посетили смо два бисера наше духовности - манастире Љубостињу и Каленић. Манастир Љубостиња налази се у јужној Шумадији, у близини Трстеника, подно Гледићких планина (Самар 922 м) у долини Љубостињске реке. Задужбина је кнегиње Милице са црквом посвећеном Успењу Богородице са краја XIV века. Црква има све одлике споменика моравске школе. Над тролисном основом уздиже се купола која се ослања на четири слободна ступца. На западној страни је припрата засвођена пространом куполом. Спљашњем изгледу цркве мајстор - градитељ је посветио нарочиту пажњу. Све четири фасаде украшене су богато изрезбареним каменим преплетима, који у виду широких појасева уоквирују врата и прозоре. Нижу се у повезаним аркадама дуж апсида или испуњавају архиволте изнад плитко усечених декоративних ниша.

Цркву је градио протомајстор Раде Боровић о чему сведочи запис уклесан у камени праг врата што воде из припрате у храм. У њему је монашки постриг добила кнегиња Милица чије монашко име је Евгенија. После косовског боја, окупила је удовице изгинулих српских јунака. Ту је умрла и сахрањена, у цркви са леве стране улаза. Поред живописа, у цркви се налази покров на свили везен златом, позната "Похвала кнезу Лазару", који је даривала монахиња Јефимија, који је постао својеврстан споменик српске културе.

Манастир Каленић, код Рековца у Левчу, посвећен Ваведењу Пресвете Богородице, грађен је за време деспота Стефана Лазаревића, између 1407. и 1413. године. Овај манастир није "уз пут", у њега се не свраћа, већ се тамо долази са намером. Управо из разлога што је одвојен од главних путева, Каленић је опстајао вековима нетакнут. Манастирска црква има основу у облику триконхоса (тролиста) са једним кубетом без слободних стубова и припрату изнад које је плитко слепо кубе. Спља је богато ограђена шаренилом опеке и многобројним орнаментима изрезаним у камену. То је врхунац и најраскошнија декорација моравског стила. Сачуван је оригинални живопис. Најпознатијим фрескама - Свети ратници, Мртви Христ и Свадба у Кани галилејској, векови нису одузели нимало од њихове лепоте. Снажан утисак оставила је фреска Свадба у Кани галилејској, интензивних боја и врхунске лепоте. Али, на овој фресци може се видети још нешто. На столу испред младенаца, постављен је комплетан прибор за јело, виљушка, нож, кашичица. Дакле, истина је, а не мит. У Србији се виљушка користила још тада. Французи су, на пример, 1988. године обележили 300 година од доласка виљушке на њихов двор. Манастир Каленић има и богату ризницу, која је изложена у малом музеју. Збирка има вредне предмете, а најзанимљивији су коптски списи и иконе.

Радоје Николић

НАЦИОНАЛНИ ПАРК “ЋЕРДАП”

7. и 8. јуни 2003.

Ћердапска клисура са својих 100 километара дужине, од Голупца до Кладова, најдужа је и највећа речна пробојница у Европи. Ту је Дунав пробио себи пут кроз кречњачки карпацио-балкански лук, чинећи природну границу између Србије и Румуније. Сачињавају је четири клисуре: Голубачка, Госпођин вир, Казан и Сипска и три котлине Љупковска, Доњомилановачка и Оршавска. Клисура је са око 11000 становника са наше стране слабо насељена. Већи део српске обале Ђердапског језера од Голубачке тврђаве на 1040. речном км, до римског налазишта код Караташа на 942. речном км и брдско-планинског појаса Кучаја укупне површине више од 63000 хектара, проглашен је 1983. године за Национални парк “Ћердап”. У оквиру НП, постоји десет специјалних резервата природе и бројни објекти геолошког наслеђа. Два дана колико смо боравили у Парку, било је премало да погледамо све оно што је вредно. Рајкову пећину, камени мост на реци Прераст и кањон Бољетинске реке, значајне објекте геонаслеђа видело је свих 58 учесника екскурзије. На Велики Штрбац (768м н.в.), врх Мироча, успело се 25 чланова. Захваљујемо се г. Ненаду Радаковићу, директору ЈПНП “Ћердап”, што је омогућио да наша група у том броју борави у заштићеним подручјима Парка. Велико хвала и нашим пријатељима и водичима кроз Национални парк, Бранки Николић, Саши Несторовићу и Михајлу Хаџи-Павловићу, запосленима у Парку, на свemu што су за нас урадили у току та два незаборавна дана.

РАЈКОВА ПЕЋИНА И ВАЉА ПРЕРАСТ

Током студија на Шумарском факултету 70-их година, више пута боравио сам у Мајданпеку. Никада у Мајданпек нисам ушао истим путем, иако од Дебелог луга (огледно добро Факултета), до њега води само један пут, долином Малог Пека. Разлог је његово стално измештање у потрази за богатијим лежиштима руде бакра. Померао се Мајданпек, стара, још из римског доба рударска насеобина, а истовремено увек млад рударски град подно планине Старице.

Подручје Мајданпека саставни је део краса источне Србије. Највећи део краса Мајданпека припада сливу Малог Пека. Испод кречњачке плоче налазе се андезити, вулканске стене, као неправилне рудне масе настале метасоматски, претварањем једне стене у другу сасвим различите врсте, углавном на контакту са еруптивима. Потрагом за рудним лежиштима, човек је отварањем површинских копова разорио кречњачку плочу и многобројне спелеолошке објекте. Сада је све напуштено, делује стравично. Рудник је улагao велике напоре да се ублаже негативна дејства поремећене природне средине. Покушана је рекултивација депоније јаловине, да се ублажи подизање прашине са копова и одлагалишта јаловине и штетно дејство вода са огольених брда.

На 2 километра од Мајданпека крије се један други, такође нестваран свет, створен речном и крашком ерозијом, хемијским растварањем кречњака благом угљеном киселином (угљендиоксид растворен у кишници). Ово је свет воде и tame који када се осветли, открива сву своју величанственост. То је Рајкова пећина. Ова пећина је настала тектонским покретима и радом воде подземног тока Рајкове реке. Река полази од Капетанских ливада и после 3,6 километара површинског тока понира на контакту кречњачке масе и кристаластих шкриљаца. Подземни ток дуг је 893 метра, да би се поново појавила код садашњег улаза у пећину и са Пасковом реком, која излази из оближње Паскове пећине, чини Мали Пек. Пећина је за посетиоце уређена по пројекту др Раденка Лазаревића и отворена 1975. године и састоји се из две одвојене целине: понорске и изворске, а свака целина има по два хоризонта, речни и суви. Понорски део Рајкове пећине привлачи пажњу својом суворошћу, пакленом буком воде, али и разноврсним облицима пећинског накита. Највреднији део понорске пећине је велика дворана дужине 50 метара, ширине до 20 м, а висине преко 20 м. Изворски део Рајкове пећине знатно је богатији пећинским накитом. Вероватно ниједна српска пећина нема бељи и чистији калцит. У речном хоризонту, дужине 598 м, разликују се новоотворени улаз “Млади истраживачи”, улазна дворана са Бркиним мостом, Цвијићев вир, Јежева дворана са хиљадама ситних сталактита, главни речни канал и Дворана водопада. Од пећинских украса истичу се Морж, Мумија, Жртвеник, Крива кула, Пруски шлем, Духови, Ракијски казани, Ђеле кула. Суви хоризонт је најнеобичнији део Рајкове пећине. У тај хоризонт улази се из Јежеве дворане, природним меандарским каналом. Висинска разлика између речног канала и сувог хоризонта је 22 метра. У њему је издвојено 6 дворана: После земљотреса, Сала стећака, Велика галерија са симболом пећине - џиновским оргуљама (драперијски стуб висок 4,5 м), Црвени водопад, Галерија стубова, композиције Зимска бајка и Подморница, Мермерни ходник с пегавим ка-

дама, Бели медвед, Харамбаша. После скоро 2 сата проведених у утроби земље, излазимо на јунску спарину, која после 7 пећинских степени, није пријатна. Богатији за један природњачки доживљај, настављамо путовање даље, у сусрет новим изненађењима.

Када се од Мајданпека крене према Рудној Глави, на 12. километру долазимо до још једне природне реткости. То је природни мост - Шупља стена или Ваља прераст. Прерасти су редак феномен флувиокраса источне Србије. Правих прераста у Србији има само осам. То су лучни кречњачки сводови у облику природних камених мостова, испод којих се налази кратак пећински канал, кроз који противе речни ток. На основу начина настанка, прерасти су крајњи стадијум у еволуцији пећине, а настају саламањем и обурвавањем пећинских таваница, или процесом локалног понирања, односно извирања. Најчешће се срећу на додиру кречњачких и некречњачких стена. Један од најтипичнијих примера контактних прераста насталих услед селективне ерозије и локалног понирања реке, јесте Шупља стена на речици Прераст, десној притоци Шашке реке. Скоро цела долина реке усечена је у магматске стene. Једино на око 1300 м узводно од ушћа у Шашку реку, речно корито је пресекло стотинак метара широк кречњачки појас и на том месту образовало Прераст. Висина каменог моста, од речног корита до свода је износи 36,8 м. Ширина у нивоу речног корита 9,7 м. Дебљина лука износи 8 м. Ваља прераст проглашен је за споменик природе 1957. године и представља објекат геолошког наслеђа од националног значаја.

Већ је касно поподне. Код залива Поречке реке, улазимо у Доњомилаовачку котлину, где је Дунав широк као море. Али, само неколико километара низводно, крајолик се потпуно мења. Дивовску воду стишћу литице. Улазимо у најужи део Дунава - Велики и Мали Казан. Изласком из Малог Казана, Дунав гради широку Оршавску котлину на чијој је десној обали смештена Текија, рибарско и туристичко насеље, у коме ћемо пронаћи конак.

Душан Mrđa

Еколошка катастрофа - површински коп рудника Мајданпек

фото: Милан Белобабић

УСПОН НА МИРОЧ (768м)

У недељу 8. јуна, кренули смо из Текије кроз Ђердапску клисуру ка подножју Мироч планине, ка нашем планинарском циљу - врху Велики Штрбац. На паркингу уз саму дунавску магистралу дочекао нас је наш пријатељ Саша Несторовић, шумарски инжењер запослен у ЈПНП "Ђердап", дајући нам основне податке о вредностима и правилима понашања у специјалном резервату природе Велики Штрбац. Полазимо на успон, шумским путем који се вијугаво пробија узбрдо. После препешачених два ипо километра и превалених 250 метара висинске разлике, напустили смо шуму и преко широких ливада дошли до локалитета Плоче и шумарске куће где нас је чекао наш водич Михаило Хаџи - Павловић, шумарски инжењер, магистар ловства, такође запослен у ЈПНП "Ђердап" као референт за ловство.

Ту смо се поделили, према жељама и физичким могућностима, на три групе. Прва група, најлакша, отишла је до најближег видиковца, на литицу одакле се пружа поглед на Дунав. Друга је одлучила да оде на Велики Штрбац кроз шуму, планинарском стазом. Трећа, састављена од најупорнијих, пошла је за Хаџи - Павловићем козијим стазама поред самих литица и амбиса од којих застаје дах, које су понегде биле толико стрме да смо морали да се хватамо за жбуње или чак само камење. Када смо избили до ивице једног понора, Хаџи - Павловић је око 200 метара ниже угледао дивокозу како лежи на сипару. Упозорио нас је да будемо тихи. Као да је осетила да је посматрамо, дивокоза је подозриво потражила закон у оближњем жбуњу. Стрмом стазом наставили смо узбрдо. Каменита стаза је пролазила кроз ниску шуму, а успон је постајао блажи и коначно смо се попели на простране пропланке над литицама. Даљи пут ка самом врху је поново водио кроз шуму и није био напоран.

А тада, потпуна промена! Избивши на врх литице Великог Штрпца, схватили смо зашто је овај видиковица проглашен за један од најлепших у Србији. Највећа награда за труд је био величанствен поглед на Дунав, на Велики Казан. Овде су обале међусобно удаљене само 150 метара, а Дунав је дубок 100 метара. Иако је било топло јунско пре подне, у ваздуху се ипак осећала свежина и влага велике воде. Видели смо Лишковац и Шомрду, Борски стол, Дели Јован и масив Хомольских планина, а на истоку се пружала пространа Неготинска крајина и преко Дунава, почетак Влашке низије. Поглед на супротну, румунску страну Ђердапа је такође био импресиван. Валовита висораван готово одсечена литицом, сетила нас је дела Јована Цвијића, који је пре једног века посматрао исти овај предео, описујући га као остатак старог корита Дунава, 260 метара изнад данашњег нивоа реке.

Погледа никада доста! Али, нажалост, морало се назад. Уз пут смо слушали приче Хаџи - Павловића о животњском свету Ђердапа. Дунав није препрека за дивљач. Дивље свиње, срндаћи, вукови га препливавају, а за време јаких зима прелазе преко леда. Пут је изашао из букове шуме и коначно нас довео на пропланке шумарске куће. Ту смо се срели са првом групом. Хаџи - Павловић је имао још једно изненађење. Повео је групу знатијељних до гатера у коме су биле дивље свиње. Посебно за наше друштво су биле натеране у бег. Када је десетак дивљих свиња затутњало, утисак већине био је да никако не би желели да се сусретну са крдом у шуми. На врх се испело 25 чланова ПД Геа.

Драган Лазаревић

ЛЕПЕНСКИ ВИР И КЛИСУРА БОЉЕТИНСКЕ РЕКЕ

Ђердап са правом можемо назвати колевком цивилизације. Најстарији трагови живота у Ђердапу потичу с краја палеолита (старије камено доба) и последњег леденог доба, око 18.000 до 10.000 година п.н.е. Велики културни успон подручје Ђердапа доживљава у мезолиту (средње камено доба), које чини прелаз са скупљачко-ловачке привреде палеолита, на земљорадничку економију неолита (млађе камено доба), око 6.000 година п.н.е. Том времену припада култура Лепенског вира. Откриће локалитета Лепенски вир сензионално је одјекнуло у археолошком свету Европе. У култури Лепенског вира остварен је највиши степен развоја у средњем каменом добу као последица посебних еколошких и земљишних својстава Ђердапа.

На километар ипо од Лепенског вира, налази се још један споменик природе - клисура Бољетинске реке. Овај споменик природе један је од најзначајнијих геолошких профиле Балкана. На подручју кањона заступљене су стене протерозојске старости, доњег и средњег карбона, затим перма преко којег се налазе јурски седименти, који поступно прелазе у креду, која је завршни ступањ геолошког развића ове области. Доминира црвена боја гвожђевитих кречњака, који се могу наћи у широком појасу. У овим стенама пронађени су фосили флоре и фауне. Нарочито је заступљена асоцијација цефалопода, међу којима је откривено 26 родова.

Број 3 - 2003. година

РТАЊ

22 - 24. август 2003.

Током претпоследњег викенда у августу, боравили смо на планини Ртањ. Ову екскурзију памтићемо као можда најлепшу у 2003. години. Програмом смо обухватили успон на Шиљак (1566м), обилазак Злотских пећина - значајних објеката геолошког наслеђа Србије, обилазак археолошког налазишта Гамзиград и посету манастиру Света Петка изворска, а предахнули смо на врелу реке Грзе. Од 56 учесника путовања, 55 је посетило Злотске пећине, а 33 је изашло на врх Шиљак. Захваљујемо се Радету Андрејевићу, нашем водичу из Планинарског друштва "Љуба Нешић" из Зајечара, који је два дана и две ноћи провео са нама трудећи се да нам покаже све оно што је вредно на Ртњу и околини.

Црна река пространа је котлина у источној Србији. Са северозапада оивичена је Кучајским планинама, са севера Великим Кршем, на југу је Ртањ, Слемен планина и Тупижница. Главни исток је Црни Тимок који извире код Кривог Вира и после 70 километара, код Зајечара састаје се са Белим Тимоком градећи Тимок, десну притоку Дунава.

Сама планина Ртањ је масиван кречњачки гребен призматичног облика, који се дужином од 6-7 km пружа у правцу исток - запад, од преседлине Луковица до Правца. Највиши врх на источној страни има купаст облик и зове се Шиљак, висок 1566 метара. На западу од Шиљка је гребен Пресло, а високи врх, којим се Ртањ на западу завршава, зове се Кусак, 1250 m/nv. Све су стране овог гребена врло стрме, нарочито северне. Низи делови Ртња покривени су на северу лишћарским шумама претежно букве и четинарским шумама бора, док су јужне падине покривене шумама храст-а и других светлољубивих врста дрвећа. Шумски појас пење се до око 1000 метара, до заравни Бабе одакле се пружа голи део Ртња, углавном обрастао травама, ретко жбуњем. Ртањ је флористички веома богат. Од лековитог биља најпознатија је *Saturea montana*, чувен ртањски чај, а има и других ретких врста. Једна од њих је и вилино сито (*Carlina acaulis*). Запажају се и вртаче, којих има до испод самог врха. Нису великих димензија, ширине до 10 метара, али их има са знатним дубинама. На самом врху Ртња су остаци цркве посвећене Светом Ђорђу коју је сазидао почетком прошлог века директор рудника угља, Јеврејин, а 1991. године минираше је трагачи за закопаним благом. На врху је било 33 члана ПД Геа.

ЗЛОТСКЕ ПЕЋИНЕ

Планински масив Кучаја, висока заталасана површ, са које се дижу поједини врхови, али ретко прелазе 1200 m/nv, најпространији је крашки комплекс у Србији. Источни део Кучаја, у залеђу Злата, познат је под називом Дубашница. Са јужне стране површ је ограничена горостасним кањоном Лазареве реке и кањонима њених саставница - Појенска река, Демизлок (влашки топоним са значењем "из средине") и Микуљска река. Са источне стране омеђена је дубоком клисуром Злотске реке, на северној страни изворишним крацима Злотске реке и развођем према Млави, а са западне стране појасом некарбонатних стена. Централни делови Кучаја изграђени су од стена палеозојске старости (570-230 милиона година). Преко њих су лежали јурски и кредски кречњаци и доломити, од којих су остали елиптични прстенови по ободу планине. То су остаци Ртањско-кучајске навлаке, која је била навучена преко палеозојских шкриљаца и заједно набрана. Тако је формирана пространа Кучајска антиклинала (зараван, хрбат или слеме).

Упоредо са тектонским епирогеним (унутрашњим) покретима, одвијала се и снажна вулканска активност. У том периоду настаје пространи андезитски масив Србије, од Црноречке котлине до близу Дунава, за који је везана руда бакра.

Кањон Лазареве реке је монументалан облик рељефа. Један је од најдубљих и свакако најне-проходнијих у Србији, дужине 4,5 km, а дубине 300-500 m, са минималном ширином речног корита од свега 3 метра. Попречни профил кањона Лазареве реке је асиметричан. Десна страна клисуре, испод Малиника (1158 m/nv), висока је до 500 метара, док је висина леве стране око 300 m. Клисуре је практично неприступачна за човека. Стране су врло стрме, често вертикалне, без икаквих фосилних долинских облика, изузев честих урниса.

На крају јединственог кањона Лазареве реке, с његове леве стране, налази се Лазарева пећина. Име је добила по кнезу Лазару. По предању у њој се скривао остатак српске војске после боја на Косову. Прве истраживачке радове обавио је Јован Цвијић, а најновије др Раденко Лаза-

ревић. Лазарева пећина је речна пећина изграђена у слојевитим кречњацима доње креде. Разликују се два хоризонта пећинских канала: суви - фосилни, који су комуникативни и речни, активни, који су под водом - стално или периодично. Пећину су изградиле воде алогених токова (токова са стране), као и воде које директно падају на Дубашничку површ, а припадају подземном сливу Лазареве реке. Укупна дужина пећине је 1722 метра. У пећини се разликују три главне спелеолошке целине: улазна дворана, северозападни канал и северни канал са издвојени секундарним целинама. У северозападном каналу издвојене су две целине. Престона дворана, име је добила по предању о кнезу Лазару. Веома је богата накитом и њом доминира кречњачки блок са сталагмитима - Кула кнеза Лазара. Дворана блокова, име је добила по блоковима обурваним са таванице, који су преградили главни пећински канал и натерили подземну реку да обиђе Дворану блокова са северне стране. Накита је мало. Изузетак чини масивни сталагмит беле боје, под називом Стогови и ниско проширење под називом Бања у коме се налази неколико калцитних кадица испуњених водом. Северни канал део је јединственог главног канала, којим је текла подземна река пре одрона у Дворани блокова и њеног пробоја ка Лазаревој реци. Пећина је плеистоценске старости. Према геолошкој хронологији млађа је од милион година, док је најмлађа хидрографско-морфолошка фаза плеистоцено - холоцене старости (20 до 10 хиљада година).

Узведно, у кањону Лазареве реке, налази се пећина Верњикица. Име јој долази од влашке речи верњика - вредна, непоновљива, изузетна, у шта смо се и сами уверили, иако је нисмо видели у пуном сјају и лепоти јер је осветљење у пећини уништено.

Улаз се налази са леве стране кањона Лазареве реке, на контакту кречњачке лите и великог сипара. До ње се стиже пешачком стазом дужине 1530 м и висинске разлике од 161 м, од улаза у Лазареву пећину. Пећина и стаза до ње уређене су 1978. године. Последњих 500 м стазе посебно су атрактивни, јер пролази поред заравњене кречњачке купе - видиковца назване Совина глава, са које се пружа поглед на лите величанственог кањона и Дубашницу. Верњикица је дуго остала непозната широј јавности. Чак је и Јовану Цвијићу промакла, иако је више пута прешао планину Кучјај. Први ју је истражио Д. Петровић, а најновија истраживања и уређење урадио је др Раденко Лазаревић. Верњикица се налази на контакту доњокредних и јурских кречњака и доломита. Није велика по дужини, 1015 м, колико по површини, а посебно запремини подземног простора. У пећини се налази обиље алогеног (стреног) материјала. Донела га је Лазарева река, која је протицала кроз пећину, градећи подземни меандар. Плиоценске је старости, композитног типа. Видели смо само мали део облика и накита. Онолико, колико је омогућила светлост ручних светиљки. Пећину смо напустили помало разочарани, јер смо је затекли напуштену, руинирану и препуштену пропадању.

ГАМЗИГРАД

На путу Парачин - Зајечар, на 11 километара испред Зајечара, налази се један од највреднијих касноантичких споменика на Балкану - царска палата Ромулијана, задужбина цара Галерија Валерија Максимилијана (293-311). Почетком и средином XIX века, рушевинама Гамзиграда дивили су се и писали Хердер, саксонски рударски поглавар, и путописац Феликс Каниц. Тада је важило упрошћено тумачење његових моћних развалина, прво као велики војни логор - каструм, или као место столовања управника златоносних рудника у близини. Истраживања почета 1953. године, битно мењају схватања о намени Гамзиграда. Откриће луксузне грађевине са подним мозаицним раскошне лепоте, довела је у питање претпоставку да се ради о споменику римске војне архитектуре. Коначно је 1984. године утврђено да је у питању царска палата, када је откривен камени блок, фрагмент архиволте са натписом "Felix Romuliana".

Ромулијана се пружа на површини од 6,5 хектара и није у целости истражена. Данас су видљиви остаци млађе и старије фортификације, источни - главни улаз и западни улаз, остаци палата, базилика, раскошних дворана са подним грејањем и мозаицима, зидова обложених белим мермером, терме и других објеката. Све грађевине, као и обе фортификације, грађене су од истог материјала (опека у комбинацији са каменом) и у истој техници. Археолошки налази могу се датирати у период од краја III до средине друге деценије IV века. Галерије је син оца кравара и мајке варварке, пореклом из Дакије. Способан и амбициозан, брзо је напредовао у војсци, а касније је стицајем околности постао цар. Прогласио се новим Ромулом, а тада настаје и прича која казује да га је мајка зачела са богом рата, Марсом. После Галеријеве смрти 311. године, почиње један другачији живот Ромулијане. Разорена је у V веку. Њени остаци поново су настањени почетком XI века, када је у њеном источном делу основано мање средњовековно насеље.

ГРЗА

По проласку превоја Честобродица и после посете манастиру Света Петка Изворска код Параћина, дужу паузу смо имали на врелу реке Грзе. Река грза настаје саставком више крашских врела, сифонских изворишта речних подземних токова Кучаја. Активно је било једно врело. Суша је велика, па су многи подземни токови утихнули. Река је укроћена преградама. Језерска вода прозирна и хладна, рај је за пастрмке. Заштићено је подручје са строгим режимом риболова. Обале језера обрасле су рогозом и шашом. Језеро се засипа, смањује, лагано нестаје. Низводно, река је стешњена уском долином, врбама, јовама. Оно што ружи слику јесте велики број непланираних грађених викендица.

Душан Mrđa

СПЕЦИЈАЛНИ РЕЗЕРВАТ ПРИРОДЕ “ГОРЊЕ ПОДУНАВЉЕ” 21. септембар 2003.

Последњег дана лета, остварили смо једно значајно и лепо путовање - посетили смо Специјални резерват природе “Горње Подунавље”. У пропутовању, прво смо погледали нешто од знаменитости Сомбора и Апатина. Затим смо се бродом “Видра” из Апатина отиснули у двочасовно крстарење Дунавом по прелепом времену у дужини од 15 километара, до срца Апатинског рита. На крају смо уз вредне и врло стручне коментаре водича, пешачили око три километра по највреднијем делу резервата, до ловачке виле “Месарске ливаде”. Имали смо среће - видели смо три примерка орла белорепана и чули смо закаснелу рику јелена. Наша група, која је бројала 61 излетника, имала је задовољство, чак привилегију да буде прва туристичка група која је на овај начин посетила СРП “Горње подунавље”. Необично нам је драго што смо учествовали у овом “пионирском” подухвату и надамо се да ће еколошки туризам у овом резервату доживети пун развој. Захваљујемо се г. Љубиши Радаковићу, директору ШУ “Апатин”, што нам је омогућио боравак у заштићеном добру. Захваљујемо се г. Борису Ергу на стручном вођству по резервату. Хвала гђи. Гордани Куруц и особљу ресторана “Александрија” у Апатину на срдачном дочеку и правим апатинским рибљим специјалитетима. На крају, од срца хвала нашим драгим пријатељима и домаћинима, Јовану Лакатошу и његовој ћерки Викторији на свему што су тих дана учинила за нас, како би се ово путовање могло тако лепо остварити.

СОМБОР

Још у XV веку, у Цоборсентмихаљу окупљали су се значајни и умни људи, који су одлучивали напретку града. Указом царице Марије Терезије 1749. године Сомбор је проглашен за слободан краљевски град, а од 1786. године и стално седиште Бач-Бодрошке жупаније. Оно што заиста оставља утисак “зеленог града” види се и у парку испред Жупаније са доминантним стаблима тисе (Taxis), аустралијских копривића - бођоша (Celtis australis) и стаблима платана (Platanus).

Здање данашње Жупаније подигнуто је по замисли инжињера Антона Бауера на месту званом “Острво Пандур”, издигнутом од околних мочвара и шевара, још давне 1809. године. Декоративан изглед у стилу еклектизма, са два торња, правоугаоног облика плени поглед посетилаца. У згради Жупаније има око 200 просторија, одаја и сала, а ми смо посетили најлепшу - Свечану салу. У њој се још од 1898. године налази “Битка код Сенте” величанствена слика Ференца Ајзенхута. Једноделно платно величине 7x4 метара у богатом позлаћеном раму, аутор је уљаном техником сликао две године, истовремено проучавајући архивске податке о чувеној бици. Слика представља битку између аустријске и турске војске која се догодила 11. септембра 1687. године. На челу Аустријанаца био је Еugen Савојски, а на турској страни Мурат II. У редовима аустријске војске учествовао је и одред од 500 Сомбораца. Повод за израду овог непроценљиво вредног уметничког дела била је чуvena “миленијумска” прослава 1896. године, 1000 година доласка Мађара у Панонску низију. Слика је плаћена чак 12.000 форинти, а тада је за те новце могло да се купи 40 јутара најплодније оранице. Друга знаменитост Сомбора коју смо обишли је Кармелитеанска црква, у непосредној близини Жупаније. Црква је подигнута између 1860. и 1902. године у неороманичном стилу, у част светог краља Иштвана (Стјепана), утемељитеља мађарске средњовековне државе, првом крунисаном хришћанском владару Мађара.

АПАТИН

На левој обали Дунава, на уздигнутој лесној заравни окружен шумама и плодним ораницама, шикарама и мочварама, налази се Апатин, град који данас броји око 18000 становника. Због свог положаја, одувек је био град живе и занимљиве историје. Богати речни ток Дунава и плодно земљиште привукли су носиоце Стрчевачке културе још око 5500. године п.н.е. и они подижу своја прва станишта - полуукопане колибе од плетара, блата, траве и трске на месту где се налази данашњи Апатин. Присуство неолитског становништва које се бави земљорадњом, ловом и риболовом сведочи о веома погодном положају за живот људских заједница. Касније кроз праисторију насељавају се овде и много динамичнији номадски становници и многе културне групе (преко баденског и вучедолског културног комплекса, културе гробних хумки, нем. "Хугелграбер", халштатске културе Вал-даљске и доласка Трако-Кимераца, па све до некропола Урненфеидер културе). Завршни период праисторије Апатина везан је за долазак источнокелтског племена Скордиска, који осим што са собом доносе унифициране типове металног оруђа и оружја доносе и јединствену грнчарију рађену на витлу и многе друге интересантне предмете.

У време римске доминације, ова територија је била ван граница Римског Царства. Дунав је био природна граница. На његовој десној обали били су Римљани, а на левој варварска племена, која се полако губе након Велике сеобе народа. Слика овог подручја лагано се мења - пролазе и долазе многи народи, али се неки и насељавају, попут Словена средином VI века, потом долазе и Авари, а након њих и Мађари и полако у XI веку долази до формирања раносредњовековних држава. У средњем веку значај овог подручја је порастао, јер се у чепосредној близини налазе утврђења и административна средишта - Бач и Бодрог. Из тог периода датира и име Апатина, различито транскрибовано (Апатва, Апату, Опатин, Апати) вероватно извођење имена треба тражити у терминима - посед опата, опатово село или Опатија.

У барокној цркви из 1798. године посвећеној Узнесењу Маријином, поред осталог на олтарној плочи стајао је дрвени кип Црне Богородице која је и данас очувана. У XVIII веку култ Црне Богородице био је веома јак и приликом досељавања Немаца у Апатин, извесна Магдалена Гербер донела ју је са собом. Богородица је представљена у раскошној одежди, са дететом у рукама, обоје су овенчани позлаћеном бакарном круном са инкрустацијама од разнобојног камења. У десној руци Богородица држи скриптар, док дете држи на својој руци сребрног голуба. "Niger sum sed formosa" - "Црна сам, али лепа" - каже стих у Песми над песмама. О култу се много нагађа и говори, али поједи наше, апатинске Црне Богородице, постоје још само две у Европи. У XIX веку овај култ замире. Богородица се данас налази у бочном олтару и поклањају јој се вотивне таблице.

Викторија Лакатош

кустос археолог - педагог Градски музеј Сомбор

СПЕЦИЈАЛНИ РЕЗЕРВАТ ПРИРОДЕ “ГОРЊЕ ПОДУНАВЉЕ”

један од последњих великих шумско- барско-мочварних рефугијума на Дунаву

Борис Ерг
ЈП “Војводинашуме” Сомбор

Специјални резерват природе “Горње Подунавље” је југоисточни део великог алувијалног подручја на средњем току Дунава, који са површином од преко 70000 хектара очуваних влажних станишта, представља једну од највећих преосталих оаза ритско-мочварних станишта у читавом дунавском басену. Ово заштићено природно добро прве категорије административно припада Србији и суседним земљама Хрватској и Мађарској, у којима се, према важећим националним законима, ово плавно подручје такође налази под високим степеном заштите.

Специјални резерват природе “Горње Подунавље” простира се уз леву обалу Дунава, од 1433 до 1366 км, и само је део некада много распрострањенијег плавног подручја. Чине га два велика рита, Апатински и Моношторски, који се заједно простиру на 19648 хектара шума, ливада, бара и мочвара, укључујући саму реку Дунав и њене бројне меандре и мртваје.

Горње Подунавље се налази под доминантним утицајем Дунава и његовог водног режима и управо то је узрок изузетног биодиверзитета овог подручја. Из тог разлога, настањујућа флора и фауна овог подручја је азоналног карактера. Геоморфолошки, изузетно је изражена појава микрорељефности, са сталном изменом депресија и греда, при чему и најмање разлике у надморској висини доводе до потпуно различитих вегетацијских форми. Управо је то узрок типичне мозаичности, где се на малој површини смењују шуме, влажне ливаде, водени екосистеми. Многе ретке и угрожене врсте нашле су ту уточиште, а вероватно зато што су и људске активности одувек биле ограничene и задржала се до данас. Ту бележимо изузетно богатство орнитофауне у којој се истичу ретке врсте као што су орао белорепан (*Haliaeetus albicilla*) и црна рода (*Ciconia nigra*), обе представљене са око 30% националних популација. Горње Подунавље насељава највећа популација европског јелена (*Cervus elaphus*) у нашој земљи, једна од последњих таквих у аутентичном ритском амбијенту. Поред јелена, ове ритове настањује још 50 врста сисара, међу којима су природне реткости видра (*Lutra lutra*), јазавац (*Meles meles*), дивља мачка (*Felis silvestris*), куна златица (*Martes Martes*), куна белица (*Martes foina*) и ласица (*Mustela nivalis*). Такође, на подручју резервата очувана су нека од најбољих мрестилишта на 2850 км дугом току реке Дунав: Стари дунавац, Петреш, Сребреница и Стаклара. Ово из разлога што је преко 5000 ха Апатинског рита остало у инундационој зони, где владају оптимални услови за мрест већине настањујућих врста риба. Густе, готово непроходне ритске шуме аутохтоних топола и врба данас су готово реликтног карактера. Локалитет Голић, величине преко 300 ха, представља једно од највећих целовитих подручја под аутохтоном шумском вегетацијом код нас. Кукурјак (*Eranthis hyemalis*), ребратица (*Hottonia palustris*), борак (*Hippuris vulgaris*) и змијасти лјутић (*Ranunculus ophioglossifolius*) неке су од најугроженијих врста које своје уточиште налазе на овим просторима.

Очито је да је гео- и биодиверзитет Горњег Подунавља изузетан. То је првенствено последица рапидног нестајања влажних станишта са европског тла, који се огледа у томе да је током XX века нестало преко 80% ових станишта са тла старог континента. Та чињеница упућује на значај очувања ових екосистема, као и на значај сваког покушаја ревитализације раније несталих. У условима где је присуство воде од виталног значаја за опстанак подручја, и где је једном изменењену екологију станишта изузетно тешко и скupo вратити у првобитно стање, одрживо и рационално управљање са приоритетом на заштити и конзервацији намеће се као императив.

